

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.036>
УДК 159.99

О. І. Міхєєва,

судовий експерт Донецького НДІСЕ, м. Слов'янськ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9949-1118>
e-mail: mary.mikheeva@ukr.net

М. Л. Міхєєва,

завідувач лабораторії КВД Донецького НДІСЕ, м. Слов'янськ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9949-5810>
e-mail: mary.mikheeva@ukr.net

ПРОБЛЕМА СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено проблемі судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства. Обґрунтовано вихідні позиції діяльності експерта щодо судовопсихологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства на основі принципів, що взагалі визначають побудову психодіагностичного дослідження: методичного обмеження; взаємної перевірки та зіставлення отриманих результатів; необхідності – достатності; взаємозв'язку можливостей діагностичного інструментарію та глибини зондування психічної реальності. Зазначено, що розглянута проблема знаходиться на початковому етапі теоретичного вивчення та практичного впровадження в сучасну експертну діяльність.

Ключові слова: домашнє насильство; судова психологічна експертиза; потерпілі; вихідних позицій експертної діяльності.

Постановка наукової проблеми. На сучасному етапі розвитку країни інститут сім'ї переживає великі труднощі, які обумовлені кризовими явищами в економіці, політиці, культурі тощо. На жаль, ці явища впливають на сімейні відносини, умови проживання кожного члена родини, їх психологічний та емоційний стан. Як наслідок, домашнє насильство стає однією із найактуальніших соціальних проблем сучасної української сім'ї. Вивчення правових аспектів проблеми домашнього насильства обумовлено юридичною необхідністю: ідентифікації кожної конкретної ситуації, реалізації принципу невідоротності покарання для кривдника, орієнтації правосуддя на потреби постраждалої особи.

З 11 січня 2019 р. в Україні набув чинності Закон № 5294 «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Згідно із Законом «...домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє

наси́льство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь...»¹.

У даному контексті проблема удосконалення процедури експертного дослідження, оптимізації його змісту та форми, обґрунтованості експертних висновків щодо потерпілих від домашнього насильства стає все більш актуальною в світлі вимог надійного забезпечення справедливості судових рішень.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми домашнього насильства висвітлено у таких публікаціях:

— Т. Гончарова, О. Коломієць, О. Кочемировська, Т. Сафонова, Е. Цимбал та ін. (природа та наслідки сімейного насильства);

— М. Асанова, Н. Зінов'єва, І. Малкін-Пих, Н. Михайлова та ін. (питання емоційного, психологічного, фізичного, сексуального насильства в сім'ї);

— Г. Гіндін, М. Догадіна, О. Духова, Л. Пережогін, Є. Черепанова та ін. (форми та методи роботи з дітьми, що пережили насильство);

— К. Ілікчієва, А. Колесова, Т. Матюшкова, Т. Шевчук (наси́льство щодо жінок);

— Т. Проценко, О. Логвиненко, І. Багаденко та ін. (запобігання насильству в сім'ї);

— Л. Гаухман, І. Давидович, К. Задоя, В. Іванова, Р. Лєвертова, В. Навроцький, М. Панов, Л. Сердюк, В. Симонов, О. Храпцов, С. Шапченко, С. Яценко, Р. Шарапов та ін. (наси́льство в науці кримінального права);

— В. Бондаровської, О. Кочемировської, Г. Лактіонової, Ю. Онишко, Р. Хаар, Г. Христова та ін. (правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти попередження насильства в сім'ї);

— М. Хавронюк, Г. Христова, Х. Тручеро Куевас (співвідношення відповідності законодавства України вимогам міжнародних стандартів щодо насильства в сім'ї) тощо.

Аналіз сучасної вітчизняної експертної практики свідчить про відсутність розробленої та затвердженої Мін'юстом України відповідної експертної методики проведення психологічної експертизи в кримінальних провадженнях, передбачених ст. 126–1 КК України. Зазначимо, що нині активізується висвітлення цієї проблеми в низці науково-популярних видань, у психологічній та юридичній періодиці. Не вирішеність питання в правовому просторі України та необхідність надійного забезпечення об'єктивного розгляду кримінальних проваджень, передбачених ст. 126–1 КК України («...домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати

---

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України «від 07.12.2017 (зі змінами від 2018, № 5. Ст. 35). *Відомості Верховної Ради України*, 2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, – карасться громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років»¹ підтверджує актуальність нашого дослідження.

Мета статті – визначення вихідних позицій судово-експертної діяльності в контексті проблеми судово-психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовою основою проведення судово-психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства є пп. 1.8, 3.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень № 53/5 від 08.10.1998 р. зі змінами та доповненнями, Закону України «Про судову експертизу»².

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає категорії осіб, які можуть бути признаними потерпілими в даній правовій ситуації: подружжя; колишнє подружжя; наречені; мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; батьки (мати, батько) і дитина (діти); дід (баба) та онук (онука); рідні брати і сестри; інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука) тощо. Зазначимо, що за даними Мінсоцполітики України, у 2013–2018 роках серед тих, хто звертався до органів держави щодо насильства в сім'ї, 90 % були жінки, 8, 5–9 % – чоловіки та 1–1, 5 % – діти.

Правовим поняттям «потерпілий» у законодавчому полі визначається фізична особа, якій правопорушенням завдано моральної, фізичної, або майнової шкоди. З метою констатації (або відкидання) наявності шкоди, що нанесена психічній діяльності, органи досудового розслідування призначають судово-психологічну експертизу, завданнями якої є встановлення психологічних чинників особистісних особливостей потерпілого, ступені залежності від іншої особи або певних життєвих обставин, маніпулювання вольовою діяльністю потерпілого.

Призначення органом досудового розслідування/судом судово-психологічної експертизи за фактом домашнього насильства мотивується

---

¹ Кримінальний кодекс України: від 2001 р. (зі змінами від 27.06.2019 року, № 2747–VIII). *Відомості Верховної Ради України*, 2019. № 25–26 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4028–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

тим, що особи, які постраждали від насильства, потребують аналізу таких психологічних характеристик, як індивідуально-психологічні особливості мотиваційної, інтелектуальної, емоційно-вольової та поведінкової складових особистості. Діяльність психолога-експерта дозволяє визначити механізми та характер ступеня страждань потерпілого, наявність почуття страху, тривожності, деформацію самооцінки, залежність від правопорушника. Перелік питань, які вирішуються судовою експертизою, передбачає аналіз психологічних аспектів ситуацій справи, особливостей її сприймання та оцінювання, відносин щодо кривдника та до самого себе; можливостей адаптації та стійкості до впливу стресових ситуацій.

Методика експертного дослідження передбачає використання науково обґрунтованих методів і засобів дослідження об'єкта судової експертизи, рішення експертного завдання в пропонуваній експертній ситуації¹. Необхідність оптимізації методичного забезпечення експертної діяльності відносно потерпілих від домашнього насильства базується на:

— визначенні домашнього насильства як явища зі складною поліетіологічною природою;

— виокремленні понять «сварка» (гостра суперечка, що супроводжується взаємними докорами, образами; стан, період взаємної ворожнечі, що виникає внаслідок такої суперечки; порушення дружніх взаємин), «конфлікт» (зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями; особливий вид взаємодії, в основі якого лежать протилежні і несумісні цілі, інтереси, типи поведінки людей та соціальних груп, які супроводжуються негативними психологічними проявами; це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, планів тощо) у свідомості окремо взятого індивіда, в міжособистісних взаємодіях та міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей), «насильство» (навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток)²;

— диференціації видів домашнього насильства: економічне насильство (форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи

---

¹ Бондарь М. Е. О понятии «экспертная методика». *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. научн.-метод. сб. Киев, 1990. Вып. 40. С. 13–19.

² Шукліна Н. Г., Стефанів Н. С., Левченко К. Б. Особливості розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством: навчальний курс для суддів. Київ, 2018. 300 с.

реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру); психологічне насильство (форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи); сексуальне насильство (форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності); фізичне насильство (форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру)¹. Акцентуємо, що зазначені види насильства можуть виступати ізольовано або комбінуватися;

— розумінні наближених та віддалених наслідків домашнього насильства: наближених (синці, травми, переломи, ушкодження внутрішніх органів — печінка, нирки, селезінка тощо; погіршення функцій будь-якого органу, блювота, головні болі, втрата свідомості (струс мозку); крововиливи в очні яблука; гострі психічні порушення збудження, прагнення кудись бігти, ховатися; глибока загальмованість, зовнішня байдужість; страх, тривога, гнів; розвиток важкої депресії з почуттям власної ущербності, неповноцінності; смерть в наслідок вбивства та/або спроби суїциду); віддалені (порушення фізичного і психічного стану та/або розвитку дитини; соматичні захворювання (дихальної системи, нервової системи, порушення обміну речовин)²;

— аналізі індивідуально-психологічних особливостей жертв насильства:

пасивно-споглядальна позиція, почуття страху, тривожність, терплячість, що доходить до жертвості, ригідність установок, низька

---

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 (зі змінами від 2018, № 5. Ст. 35). *Відомості Верховної Ради України*, 2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення 09.06.2019).

² *Шукліна Н. Г., Стефанів Н. С., Левченко К. Б.* Особливості розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством: навчальний курс для суддів. Київ, 2018. 300 с.

самооцінка, невпевненість у собі, неврівноваженість, підвищена емоційність, вразливість, агресивність, схильність до стереотипної поведінки, виражені акцентуації характеру (депресивна, тривожна, демонстративна), низький рівень самоусвідомлення, виражений мазохістичний компонент, невисокий освітній та культурний рівень, амбівалентність, порушення статевої ролі і ідентифікації тощо.

Вихідні позиції діяльності експерта щодо судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства спираються на основні принципи, що взагалі визначають побудову психодіагностичного дослідження¹:

1. Принцип методичного обмеження передбачає, що розроблений у рамках однієї теоретичної концепції метод, не може бути повною мірою використаний для об'єктивізації тієї сторони об'єкта, яка висвітлена іншою теорією.

2. Принцип взаємної перевірки та зіставлення отриманих результатів² передбачає, що будь-яка методика має більш широкі можливості зондування, крім її прямої цільової спрямованості.

3. Принцип необхідності – достатності полягає в тому, що набір і кількість діагностичних процедур повинні бути мінімально необхідними, і в той же час цілком достатніми для об'єктивного вивчення психічної реальності. Більшість психологічних методик дозволяє отримати більш широкий спектр даних за рахунок додаткових можливостей методики. Психологу-експерту необхідно так побудувати діагностичний алгоритм, щоб, використовуючи основну спрямованість і додаткові можливості методик, скласти на основі діагностичного алгоритму необхідний набір інструментальних засобів і технік, що дозволяють економічно та досить надійно провести дослідження.

4. Принцип взаємозв'язку можливостей діагностичного інструментарію та глибини зондування психічної реальності передбачає, що кожна конкретна методика досліджує те, на що вона спрямована, лише на певному рівні.

Засадою щодо експертних висновків і верифікації експертної гіпотези є матеріали кримінальної справи, в якій відображено зовнішній фактологічний бік юридично значущої події; ретроспективна реконструкція психологічних обставин, що передували та супроводжували акт домашнього насильства; експериментальне дослідження потерпілого з використанням методик, що адекватні задачам діяльності психолога-експерта.

У психодіагностичній практиці найбільш поширена типологія діагностичних методик за цільовим призначенням, у рамках якої їх можна умовно диференціювати на три основні групи²:

---

¹ Бондарь М. Е. О понятии «экспертная методика». *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев, 1990. Вып. 40. С. 13–19; Рубинштейн С. Я. Экспериментальные методики патопсихологии. Москва : ЭКСМО-Пресс, 1999. 448 с.

² Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 528 с.

— описові – спостереження, бесіди, анкетування, опитування, інтерв'ю, аналіз результатів діяльності, контент-аналіз;

— оціночно-вимірвальні, які дозволяють отримувати відносно точні кількісні й якісні характеристики досліджуваних психологічних властивостей: проєктні, процесуальні, критеріально-орієнтовані тести, тести станів і властивостей тощо;

— пояснювальні, до яких відносять метод експериментального дослідження, якісний і кількісний аналіз результатів і емпіричних даних.

Вважаємо, що забезпечення підвищення об'єктивності та обґрунтованості експертних висновків сприяє реалізації системно-інтегративного підходу щодо підбору діагностичного інструментарію.

Висновки з дослідження і перспективи подальших напрацювань у даному науковому напрямку. Підсумовуючи, наголосимо, що проблема судово-психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства пов'язана з широким комплексом завдань із розвитку правової держави. Зазначена проблема знаходиться на початковому етапі теоретичного вивчення та практичного впровадження в сучасну експертну діяльність. Виокремлені в дослідженні вихідні позиції експертної діяльності в контексті проблеми судово-психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства можуть бути підставою для обґрунтування та реалізації відповідної експертної методики.

References

- Bondar, M. (1990). *O poniatii «ekspertnaia metodika». Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza: resp. mezhd. Nauchn.-metod. sb. Moskva. 13–19 [in Russian].*
- Burlachuk, L., Morozov, S. (2000). *Slovar-spravochnik po psikhodiagnostike. SPb [in Russian].*
- Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: zatv. Nakazom M-va yustytsii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5 1998. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (data zvernennia 29.06.2019) [in Ukrainian].*
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 2001 r., № 25–26 (zi zminy vid 27.06.2019 roku, № 2747-VIII). Vidomosti Verkhovnoi Rady. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia 29.06.2019) [in Ukrainian].*
- Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4028–XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 1994, № 28. s. 232 [in Ukraine].*
- Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu Nasyilstvu: Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 (zi zminy vid 2018, № 5, st. 35). Vidomosti Verkhovnoi Rady. (2018) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> [in Ukrainian].*
- Rubinshtein, S. (1999). *Eksperimentalnye metodiki patopsikhologii: monografiia. Moskva. [in Russian].*
- Shuklina, N., Stefaniv, N., Levchenko, K. (2018). *Osoblyvosti rozghliadu sprav, poviazanykh iz domashnim Nasyilstvom: Navchalnyi kurs dlia suddiv. Kyiv [in Ukrainian].*

Е. И. Михеева, М. Л. Михеева

**ПРОБЛЕМА СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ
ПОТЕРПЕВШИХ ОТ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ В СОВРЕМЕННОМ
НАУЧНОМ ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ**

Статья посвящена проблеме судебной психологической экспертизы пострадавших от домашнего насилия. Обоснованы исходные позиции деятельности психолога в судебно-психологической экспертизе пострадавших от домашнего насилия на основе принципов, которые определяют построение психодиагностического исследования: методического ограничения; взаимной проверки и сопоставления полученных результатов; необходимости-достаточности; взаимосвязи возможностей диагностического инструментария и глубины зондирования психической реальности. Отмечено, что рассматриваемая проблема находится на начальном этапе теоретического изучения и практического внедрения в современную экспертную деятельность.

Ключевые слова: домашнее насилие; судебная психологическая экспертиза; пострадавшие; исходные позиции экспертной деятельности.

Н. Mikheieva, M. Mikheieva

**ISSUE OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EVALUATION OF VICTIMS
DOMESTIC VIOLENCE IN MODERN SCIENTIFIC PSYCHOLOGICAL
DISCOURSE**

The article is devoted to the problem of forensic psychological evaluation of victims of domestic violence. Domestic violence has become one of the most urgent social problems of the modern Ukrainian family. It is emphasized that analysis of modern domestic expert practice testifies absence of the appropriate expert methodology developed and approved by the Ministry of Justice of Ukraine for performing psychological examination in the criminal implementations stipulated by article 126–1 of the Criminal Code of Ukraine.

The purpose of the article is to determine the outcomes of forensic expert activity in the context of the problem of forensic psychological evaluation of domestic violence victims.

The necessity of optimization of methodical provision of expert activity concerning victims of domestic violence based on: determining domestic violence as a phenomenon with complex pluricausal nature; isolating the concepts of “quarrel”, “conflict”, “violence”; differentiating the types of domestic violence; understanding the immediate and remote consequences of domestic violence; analyzing individual-psychological characteristics of violence victims. The initial positions of the expert's work on the forensic psychological examination of victims of domestic violence based on the principles that in general determine the construction of a psychodiagnostic research are substantiated: methodical restriction; mutual verification and comparison of the results; necessity-sufficiency; interconnection of the capabilities of the diagnostic toolkit and the depth of sensing of psychic reality. It is noted that the considered problem is at the initial stage of theoretical research and practical implementation in modern expert activity.

The identified starting positions of expert activity in the context of the problem of forensic psychological examination of victims of domestic violence can be the basis for substantiating and implementing the relevant expert technique.

Keywords: domestic violence; forensic psychological evaluation; victims; outcomes of forensic expert activity.

Надійшла до редколегії 30.06.2019